

ƏBİLOVA AYTAC ARIF QIZI
BSU magistrantı
Bakı Slavyan Universiteti (BSU)
Bakı şəhəri, s.rustəm küçəsi., 33
E-mail: aytacbilova5@gmail.com

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN TƏDRİSİ

Açar sözlər: alınma sözlər, lüğət, milli sözlər, əcnəbi sözlər;

Keywords: borrowed words, dictionary, national words, foreign words;

Ключевые слова: заимствованные слова, словарь, национальные слова, иностранные слова;

Hər hansı bir dilə məxsus olan sözlərin yaranması, inkişafı, ilk dəfə hansı mənada istifadə olunması, öyrənilməsi vacib olan məsələdir. Dildə var olan sözlərin hamısı dilin lüğət tərkibini təşkil edir.

Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə mənsub olan sözlər mənşəcə II qrupa bölünür.

- 1) Alınma sözlər;
- 2) Milli sözlər;

Azərbaycan dilinin leksik tərkibində əsas hissəni xalis Azərbaycan sözləri təşkil edir. Bu sözlər dilimizin mənşəyini və ən əsas ifadələrini özündə birləşdirir. Dilimizin özünəməxsus sözləri milli sözlərdir. Müasir Azərbaycan dilinin leksikasında əsl Azərbaycansözlərin mənşəyini müəyyənəndirmək üçün ilk növbədə həmin sözlərin mənasını, deyilişini, bir əşya, hadisə və hərəkət ifadə etməsi, türk dilləri arasında, əsasən Azərbaycan dili və oğuz qrupunu daxil olan türk, türkmən və qaqauz dilləri ilə müqayisə edilir.

Bir çox dilçilər Azərbaycan sözlərində müəyyən bölgülər aparmışdır.

“S.Cəfərov öz əsərində əsl Azərbaycan sözlərini IV qrupa bölmüşdür:

1. Monqol dili ilə ortaq olan sözlər;
2. Qıpçaq qrupu dilləri ilə ortaq olan sözlər;
3. Oğuz qrupu dilləri ilə ortaq olan sözlər;
4. Ümumtürk dilləri ilə ortaq olan sözlər;” [1.41]

S.Cəfərovdan fərqli olaraq “ B.Xəlilov əsl Azərbaycan sözlərini belə qruplaşdırmışdır:

1. Türk dilləri ilə ortaq olan sözlər;
2. Həm türk, həm də monqol dilləri ilə ortaq olan sözlər;
3. Şumer dili ilə ortaq olan sözlər;
4. Xüsusi Azərbaycan sözləri;” [4. 105]

Dünya dillərinə diqqət etsək görərik ki, heç bir dil yalnız öz sözlərindən ibarət deyil. Bütün dillər bir-birindən söz alıb, vermişdir. Lüğət tərkibimizdə çoxlu sayda

alınma sözlər mövcuddur. Alınma sözlərin dilimizə daxil olması müəyyən texnikanın inkişafı və s. bir çox səbəblərdən daxil olmuşdur.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin inkişafında alınma sözlərin rolu danılmazdır. Alınma sözlər Azərbaycan dilinin leksik tərkibində əsas hissəni təşkil edir. Bu sözlər, başqa dillərdən qəbul edilmiş və Azərbaycan dilinə inteqrasiya olunmuş terminlərdir. Alınma sözlər lüğəti zənginləşdirir və tarixi, mədəni və sosial qarşılıqlı əlaqələri əks etdirir.

Bir çox alınma sözlər fonetik və qrammatik cəhətdən uyğunlaşmışdır. Lakin bəziləri müəyyən dəyişikliyə məruz qalaraq işlədilir. Məsələn: adəm-adam, maşınamaşın, reklama-reklam və s.

İlk dövrlərdə alınma sözlər zoraki yolla dilimizə daxil edilmişdir. Dilimizə nəzər yetirsək görərik ki, farsların, rusların işğalı nəticəsində dilimizin lüğət tərkibində kifayət qədər fars mənşəli, rus mənşəli alınma sözlər vardır. Lakin elmin və texnikanın inkişafı, qərbə inteqrasiya vasitəsi ilə də dilimizə sözlər keçmişdir.

Məqsədinə görə alınma sözləri alınma sözlər aşağıdakı qrupa bölünür:

1. Məcburi alınmalar;
2. Zəruri alınmalar;

Bu kateqoriyaya dilimizə ən qədim dövrlərdə daxil olmuş sözlər daxildir. Məsələn, ərəb və fars mənşəli sözlər bu qrupa daxildir. Ərəb və fars mənşəli sözlər dilimizin tarixini, mədəni bağlarını əks etdirir. Hər iki mənşəyə aid sözlər, Azərbaycan dilinin lüğətində və ədəbiyyatında geniş istifadə olunur.

Alınma sözlər tarixinə görə, mənşəyinə görə və işlənmə dairəsinə görə üç qrupa bölünürlər. Azərbaycan ədəbi dilində istifadə olunan alınma sözlər mənşəyinə görə aşağıdakı qruplara bölünür:

1. ərəb mənşəli sözlər
2. fars mənşəli sözlər
3. rus mənşəli sözlər
4. avropa mənşəli sözlər
5. qafqaz mənşəli sözlər

VII əsrdən etibarən ərəblər Qafqazı işğal ediblər. Ərəb dövlətinin işğalı nəticəsində dilimizə bir sıra yeni sözlər daxil olmuşdur. Bu sözlər daha çox din və mövhumatla bağlı olan sözlərdir, məsələn: cənnət, cəhənnəm, mələk, şeytan, kitab, katib və s.

Müasir dilimizə ərəb dilindən keçən sözlər aşağıdakı fonetik xüsusiyyətləri malikdir:

1. Tərkibində a və e səsləri iştirak edən sözlər: tale, tabe və s.
2. Tərkibində a və i səsləri iştirak edən sözlər: ilan, alim, şahid və s.
3. Tərkibində ü və a səsləri iştirak edən sözlər: vüqar, düşmən və s.
4. Tərkibində e və a iştirak edən sözlər: elan, eyham və s.
5. Tərkibində ü, a, i iştirak edən sözlər: müasir, rübai və s.
6. Tərkibində ü, ə, ə iştirak edən sözlər: mükəmmək, müfəssəl, müqəddəs və s.

Dilimizdə bir sıra sözlər vardır ki, onlar fonetik xüsusiyyətinə görə həm ərəb, həm fars, həm də ərəb-fars mənşəli sözlərdir. Fars sözlərinin fonetik xüsusiyyəti aşağıdakılardır:

1. Tərkibində a, ə, ɛ iştirak edən sözlər: amadə, karxana və s.
2. Tərkibində a, i, ɛ iştirak edən sözlər: canışın, şahidi və s.
3. Tərkibində a,i,u iştirak edən sözlər: danışcu və s.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində, xüsusəndə klassik ədəbiyyatda ərəb-fars mənşəli sözlərə təsadüf olunur. Bu sözlərin özünəməxsus xüsusi fonetik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. “Əvvəlində ab işlənən sözlər; məsələn, ab-hava, abadan, abgərdan və s.
2. Əvvəlinə na işlənən sözlər; məsələn, nasoz, nakişi, natəmiz və s.
3. Əvvəlində bi işlənən sözlər; məsələn, bivec, bivəfa bikədar və s.
4. Sonu dar ilə bitən sözlər; məsələn, dindar, hökmdar və s.
5. Sonu namə ilə bitən sözlər; məsələn, dəvətnamə, tələbnamə və s”. [1. 52]

Dilimizin leksikasının zənginləşməsində rus mənşəli sözlərdə xüsusi rolu vardır. Keçmiş dövrdən başlayaraq bu günə qədər ki dövrdən etibarən rus mənşəli sözlər dilimizə keçmişdir. Dilimizə rus dilindən keçən sözlər ya ədəbi dil vasitəsilə, ya da danışq dili vasitəsilə keçmişdir. Məzmununa görə isə rus mənşəli sözlər iki qrupa ayrılır: 1) məişətə aid sözlər. Nümunə olaraq- şkaf, stol, sunka, bakal və s. 2) Elm, texnika, siyasətə aid sözlər. Məsələn: kolxoz, sovxoz və s.

Rus dilindən dilimizə keçən sözlərin bir sıra fonetik xüsusiyyətləri vardır. Həmin xüsusiyyətlər bunlardır:

1. Sözlün əvvəlində iki qoşa samit yanaşı başlayır: şkaf, kran, stol və s.
2. Sözlün əvvəli ser ilə başlayır: serial, seriya və s.
3. Sözlün əvvəli ro ilə başlayır: roman, romb, rol və s.
4. Birhecalı sözlərdə 4 samit işlənir: şlanq, ştamp və s.
5. Sonu iya ilə bitən sözlər: biologiya, zoologiya və s.

Rus mənşəli sözlərlə yanaşı Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində latın mənşəli sözlərdə işlənir. Məsələn: doktor, institut, direktor və s. Yunan sözləri isə bunlardır: pedaqoq, avtomat, dram, dramaturgiya və s. İngilis sözləri: klub, lift, mitinq, park və s. Fransız mənşəli sözlər: albom, janr, loja və s. Alman sözləri: sex, ştat, bank və s. İtalyan sözləri: solo, faşizm və s.

Eyni zamanda Qafqaz dillərinə də dilimizdən bir çox söz keçmişdir. Bu isə Azərbaycan dili Qafqazdakı öz nüfuzunu göstərcisidir. Azərbaycan dilinə keçmiş Qafqazda yaşayan xaqaların türk- Azərbaycan sözlərin sayı eyni deyildir, fərqlidir. Bu dillərdən biri də erməni dilidir. Erməni dilində istifadə olunan alınma sözlər iki qrupa bölünür: a) onların ədəbi dilində istifadə olunan Azərbaycan sözləri. b) danışıq dilində istifadə olunan Azərbaycan sözləri. a) erməni ədəbi dilində istifadə olunan Azərbaycan sözləri: bala, dayı, bibi və s.

Alınma sözlər Azərbaycan dilinin zənginliyini və rəngarəngliyini artırmaqla yanaşı, ədəbiyyatımızda da geniş işlənir. Ərəb və fars mənşəli sözlər dilimizin vahid və müasir quruluşunu ifadə edir. Azərbaycan dilinin bu zəngin irsi mədəni əlaqələrin, tarixin izlərini daşıyır.

Alimlərin tədqiqatlarına diqqət yetirsək görə bilərik ki, “alınma” və “alınma söz” ifadələri müxtəlif anlayışdır.

N.Xudiyev qeyd edir ki, alınma ifadəsi iki cür başa düşülür. İlk dəfə bu termin dilimizə başqa dildən daxil olmuşdur və dilimizi zənginləşdirən linqvistik vahid mənasını ifadə edir. Geniş mənada “alınma” bu dildən başqa dilə söz keçmə prosesini göstərir. Nizami Xudiyev vurğulayır ki, “alınma” söz ifadə eydiyi mənə baxımından “alınma söz” terminindən genişdir. “Alınma söz” termini isə “əcnəbi söz” termini ilə eyni mənaları işləyə bilər”.

Alınma sözlərlə əcnəbi sözləri eyniləşdirə bilərik. Alınma sözlərdən fərqli olaraq əcnəbi sözlər ədəbi dilimizə daxil ola bilər. Yalnız bədii nitqdə istifadə olunur.

Dəmirçizadə isə alınma sözləri iki qrupa bölür və onları bu şəkildə izah edir ki, alınma söz anlayışı həm qəliz, həm də nisbi anlayışdır. Azərbaycan dilinin üslubiyyatında gəlmə sözlər dedikdə, əsasən, başqa dillərdən alınmış dərin tarixi tədqiqat aparmadan məlum olan və üslubi məqsədə uyğunluq çalarlığı nöqtəyi nəzərdən mənşə mənsubiyyətinə görə xüsusiyyət təşkil edən sözlər nəzərdə tutulur.

Alınma sözlərə fərqli yönərdən yanaşaraq sözləmə hadisəsini öyrənən dilçilərin çoxlu sayda fərqli, oxşar və bir-birinə zidd fikirləri mövcuddur. Onların mənşəyinə, tarixinə, inkişafına, mənbəyinə və s. xüsusiyyətlərinə qruplara bölünürlər.

H.Həsənov “sözlərin bir dildən başqa dilə keçmə yollarını iki qrupa bölür:

1. Gəlmə sözlər;
2. Alınma sözlər;” [3.55]

Dilçi alimin fikrincə, zoraki yolla dilimizə daxil olan sözlər gəlmə sözlər hesab edilir. Lakin A.Qurbanovun yanaşmasında görə zoraki yolla dilimizə daxil olan sözlər gəlmə yox, “məcburi alınmalar” adı vermişdir.

Alimlərin tədqiqatları, araşdırmaları nəticəsində məlum olur ki, alınma sözlərin əksəriyyəti dilimizə şifahi şəkildə daxil olmuşdur. Bir çox alınma sözlər tarixi şərait, ticarət əlaqələrinin genişlənməsi səbəbindən dilimizə şifahi yolla keçmiş və sonradan özünə yer tutmuşdur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cəfərov. S. Müasir Azərbaycan ədəbi dili II hissə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 189 s.
2. Əfəndiyeva. T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı:Azərtədrisnəşir, 1962,
3. Həsənov.H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası.Bakı:Nurlan, 2005, 451 s.
4. Xəlilov.B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442 s.
5. Qurbanov.A. Azərbaycan ədəbi dili I cild. Bakı: İmak, 2019, 463 s.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN TƏDRİSİ XÜLASƏ

Əbilova.A

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində alınma sözlər əhəmiyyətli qat təşkil edir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində alınma sözlər böyük yer tutur. Alınma sözlər, dilimizin zənginliyini artıran və müxtəlif mədəniyyətlərdən gələn sözlərdir. Bu sözlər tez-tez başqa dillərdən götürülmüş və zaman keçdikcə lokal olaraq tətbiq edilmişdir. Bu sözlər milli mənşəli sözlərlə birlikdə başqa xalqlarla münasibət nəticəsində Azərbaycan dilinə keçmişdir. Qarşılıqlı sözlərin dilimizə daxil olmasının müxtəlif səbəbləri var. Məşğulluqlar, elm və texnikanın inkişafı və s. kimi amillər nəticəsində alınma sözlər dilimizin lüğət tərkibinə daxil edilmişdir. Bu sözlər əsl Azərbaycan sözləri ilə birlikdə dilimizin zənginliyini, çevikliyi təşkil edir. Alınma sözlərin dilimizə daxil olması dilimizin tarixinə, mədəniyyətinə öz təsirini göstərir. Dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınma sözlərin rolu böyükdür.

Abilova.A

TEACHING OF VOCABULARY IN AZERBAIJAN LANGUAGE LESSONS SUMMARY

Borrowed words make up an important layer in the vocabulary of the Azerbaijani language. Borrowed words occupy a large place in the vocabulary of the Azerbaijani language. Loanwords are words that enrich our language and come from different cultures. These words were often borrowed from other languages and applied locally over time. These words, together with words of national origin, were transferred to the Azerbaijani language as a result of relations with other nations. There are various reasons why opposite words entered our language. Occupations, development of science and technology, etc. words obtained as a result of such factors are included in the vocabulary of our language. These words together with real Azerbaijani words make up the richness and flexibility of our language. The introduction of borrowed words into our language shows its influence on the history and culture of our language. Borrowed words play a big role in enriching the vocabulary of our language.

ПРЕПОДАВАНИЕ СЛОВА НА УРОКАХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА РЕЗЮМЕ

Абилова А.

Займствованные слова составляют важный пласт в словарном запасе азербайджанского языка. Займствованные слова занимают большое место в словарном запасе азербайджанского языка. Займствованные слова — это слова, которые обогащают наш язык и происходят из разных культур. Эти слова часто были заимствованы из других языков и с течением времени применялись

локально. Эти слова вместе со словами национального происхождения перешли в азербайджанский язык в результате связей с другими народами. Существуют различные причины, по которым противоположные слова вошли в наш язык. Занятия, развитие науки и техники и т.д. слова, полученные в результате таких факторов, входят в словарный запас нашего языка. Эти слова вместе с настоящими азербайджанскими словами составляют богатство и гибкость нашего языка. Введение заимствованных слов в наш язык показывает свое влияние на историю и культуру нашего языка. Заимствованные слова играют большую роль в обогащении словарного запаса нашего языка.

Rəyçi: Hümmətova Sevil Əhməd qızı

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, BSU

Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının dosenti